

Олександр Кравченко,

аспірант НБУВ

ДОКУМЕНТИ УКРАЇНИ З ІСТОРІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ: ЗАГАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ СКЛАДУ ФОНДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ

З'ясовано питання повноти використання та склад архівних документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), подана загальна класифікація архівних фондів як джерел з історії радянського підпілля і партизанського руху в Україні, показані перспективи дослідження архівів з історії партизанського руху.

Ключові слова: Центральний державний архів громадських об'єднань України, партизанський рух, архівні джерела.

Питання історії партизанського руху тісно пов'язано зі ступенем розкриття величезної архівної джерельної бази дослідження та її інтерпретації. Хоча публікацій документів та досліджень з історії партизанського руху сьогодні відомо багато, вони не розкривають усі аспекти цього питання і залишають за межами аналізу усієї джерельної бази проблеми партизанського руху.

Історіографію з даної проблематики треба поділити на таку, що відображає радянські підходи до питання, та новітню, що характеризується об'єктивними оцінками партизанського руху. Перша представлена такими працями як «Партизанський рух в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.»; «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК»; «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 рр.»; «Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» Документи і матеріали [1–5].

Початок деідеологізації репрезентує розширення джерел та об'єктивні підходи до оцінок історії партизанського руху, зокрема у працях А. С. Чайковського «Невідома війна – документи» [6]; В. Кучера «Радянські партизани» [7], колективних працях «Пам'яті загиблих. Велика Вітчизняна війна. 1941–1945 рр.» [8] та «Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945 рр.» [9]; І. Ф. Кураса та А. В. Кентія «Штаб нескорених (УШПР

в роки війни)» [10]; «Органи Державної безпеки у Великій Вітчизняній війні / збірник документів» [11]; А. В. Кентія і В. С. Лозицького «Україна партизанська» [12].

Радянська історіографія розглядає партизанський рух на території України під кутом зору суто позитивних моментів, з огляду нібито на всенародну підтримку цього руху мирним населенням у перші місяці війни. На основі цього сформувалися радянські стереотипи й міфологеми про підпільний рух, що глибоко засіли у свідомості простих людей унаслідок якісної ідеологічної обробки населення УРСР, як і в СРСР у цілому. Наприклад, це представлено у виданні «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 рр.» [4], що є цілком традиційним радянським поглядом на партизанський рух в Україні.

«Партизанський рух в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» висвітлює радянський партизанський рух під традиційним кутом зору, хоча наявна в джерелі чимала кількість розсекречених документів радянських органів держбезпеки дає змогу з іншого ракурсу розглянути цю проблему. А саме – поглянути на справжні негаразди партизанів на початку війни, проблеми з постачанням, відсутність єдиного централізованого керівництва рухом опору тощо [1].

У виданнях, що спеціально присвячені історії Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. [5, 2], представлено весь радянський партизанський рух і його масштаби на території України, особлива увага приділяється 1941 р., як ключовому моменті в розумінні характеру всього радянського підпільного руху в Україні.

Цікавою частиною радянської бібліографії про війну є «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» [3]. Цей том дає змогу побачити КП(б) У, її стан, саме під впливом Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., а особливо за період 1941 р. – першої половини 1942 р. Ідеться також про партійний вплив на формування радянського підпілля, згубні наслідки паралелізму в керуванні загонами та конкуренції за більший вплив на них з органами держбезпеки УРСР.

Щодо новітніх дослідників радянського партизанського руху на території УРСР можна виділити декілька основних. Так, у праці А. В. Кентія та В. С. Лозицького «Україна партизанська» розглядається вся складність умов зародження радянського підпілля на території України, а також висвітлюється вплив органів держбезпеки на розгортання руху й на перші українські партизанські воєнізовані формування [12].

Інші дослідники, зокрема В. Кучер [7], І. Ф. Курас та А. В. Кентій [10], А. С. Чайковський [6], розглядаючи проблему партизанського підпілля,

прагнуть об'єктивно розглядати події, суміщаючи як позитивні, так і негативні фактори руху опору в окупованій Україні.

Такі праці як «Пам'яті загиблих...» [8] і «Безсмертя...» [9] розкривають й характеризують внесок партизанського руху в боротьбі з окупантами та перемогу над ними, тобто ціну тяжких втрат, проводячи паралелі з Червоною армією та органами держбезпеки.

Цікавими є роботи «Міни уповільненої дії ...» [14] та «Записки диверсанта» [13] російського дослідника І. Старінова – головного підпільного диверсанта (та інструктора партизанів) Радянського Союзу, потім Російської Федерації. Його професійний погляд дає змогу збагнути невідповідність Радянського Союзу до ведення оборонної партизанської війни на власній території. Видання документів, присвячене діяльності органів держбезпеки, дають уявлення про вплив органів НКВС УРСР і СРСР на найперші партизанські формування, розвиток партизанської розвідки й контррозвідки [11].

Ці та інші дослідники дають змогу скласти уявлення про реальне ставлення місцевого мирного населення України до радянського підпілля й маніпулювання статистикою та цифрами в документах НКВС щодо «масової підтримки» населенням УРСР і СРСР партизанського руху на окупованій німцями території.

Хоча про радянський партизанський рух на території України опубліковано чимало досліджень, проте й досі багато архівних джерел не розкрито й не висвітлено в повному обсязі в історіографії. Серед таких джерел насамперед ті, що розкривають складні обставини та умови, у яких відбувалося зародження руху опору на українській землі, а також містять інформацію про найперші партизанські загони, диверсійні та розвідувальні групи, які створювалися й формувалися в перші тижні та місяці Великої Вітчизняної війни, під час відступу частин Червоної армії. Маловідомим залишається питання про взаємозв'язок перших партизанських загонів з місцевим цивільним населенням на окупованій території України. Мало досліджувалися зв'язки та вплив органів держбезпеки (НКВС, НКДБ, МДБ) СРСР і Головного розвідувального управління (ГРУ) Червоної армії на формування організації та керівництва рухом опору німецькому окупаційному режимові. Також проблеми постачання, забезпечення, взаємодії та взаємозв'язку між різними партизанськими загонами в перші півроку війни.

Основний комплекс документів з історії партизанського руху зберігається в ЦДАГО України.

Архівні фонди партизанського руху України, що зберігаються в ЦДАГО, можуть класифікуватися й характеризуватися за різними

ознаками, що дає змогу мати загальну картину всього зводу документів. Серед основних засад класифікації декілька принципів, насамперед *організаційний* – військово-організаційний [штаби, з'єднання та дивізії, бригади, полки тощо; громадські організації, урядові та партійні утворення (комісії, представництва)], видавництва громадсько-політичних організацій; *особистісний* принцип – архіви осіб партизанських командирів; *регіональний* принцип – партизанські утворення в різних областях України; *колекційний* принцип – фонди колекцій документів, що мають відношення до партизанського руху (позасудові справи, колекція документів з історії Комуністичної партії України тощо).

Організаційний принцип базується на існуючій фондовій організації документів, які формувалися за вертикаллю ієрархії партизанського руху: фонд № 62 – штабний (стосується УШПР); фонди № 63–109 (66 фондів) – партизанських з'єднань та дивізій; фонди № 110–129 (20 фондів) – партизанських бригад; фонди № 130, 133, 160, 166, 210, 233 (шість фондів) – документи комісій, окремих партизанських полків, представництв Компартії в різних регіонах й організаціях України; фонди № 237, 240, 241, 326 (чотири фонди) – особові: Г. Петровського, Д. Коротченка, С. Ковпака та О. Федорова.

Фонди № 241–243 (три фонди) – видавництв республіканських й громадсько-політичних організацій; фонди № 259–263 (п'ять фондів) – з'єднань партизанських загонів особливого призначення (за іменними показниками), колекції позасудових справ реабілітованих, автоматизовані банки даних.

Регіональний принцип враховував формування документів за регіональними характеристиками. Так, утворилися фонди, що стосуються партизанського руху в різних областях України: фонди № 65, 67, 104 (три фонди) – Житомирщини; фонди № 68–70, 85 (чотири фонди) – Рівненщини (фонди № 68, 69 – Рівненські партизанські загоони № 1, 2); фонди № 64, 73 (два фонди) – Волині; фонд № 77 – Київщини; фонд № 75 – Вінниччини; фонди № 64, 92–94 (чотири фонди) – Чернігівщини; фонди № 96, 102, 103 (три фонди) – Кам'янець-Подільського; фонд № 95 – Полтавщини; фонд № 109 – Донеччини; фонд № 105 – Тернопільщини; фонд № 98 – Закарпаття; фонд № 259 – Кіровоградщини; фонд № 233 – Східної Галичини.

Стосовно найменувань партизанських загонів закордонними державними й громадсько-політичними діячами: фонди № 89–91 (три фонди) – 1-ше, 2-ге і 3-тє Молдавські партизанські з'єднання; фонди № 110, 111, 113, 114, 115–126 (16 фондів) – Чехословацькі і Словацькі партизанські з'єднання.

Згідно з іменним показником фондів (найменування загонів відомими історичними постатями, вітчизняними і закордонними): фонди № 74, 128, 242 (три фонди) – В. Ленін; фонди № 71, 113–116 (п'ять фондів) – Й. Сталін; фонди № 76–81, 105 (сім фондів) – М. Хрущов; фонд № 63 – С. Ковпак; фонди № 82, 83 – С. Будьонний; фонди № 86, 129 – В. Боженко; фонди № 84, 260 – В. Чапаєв; фонди № 67, 85 – М. Щорс; фонди № 103, 104 – Г. Жуков; фонд № 102 – Г. Котовський; фонд № 93 – М. Коцюбинський; фонд № 94 – М. Попудренко; фонд № 95 – В. Молотов; фонд № 96 – Ф. Михайлов; фонд № 259 – К. Ворошилов; фонд № 88 – Л. Берія; фонд № 72 – І. Боровик; фонд № 111 – О. Суворов; фонд № 118 – Л. Свобода; фонд № 108 – М. Ракоші; фонди № 119, 121, 122 (три фонди) – М. Штефаник; фонд № 123 – К. Готвальд; фонди № 110, 124 – Я. Жижка; фонд № 125 – Я. Гус; фонд № 126 – Я. Налепка; фонд № 127 – А. Мнушенка. Загалом 35 фондів – вітчизняних імен діячів, і 11 – закордонних, разом – 46 таких фондів (за іменними показниками).

Загальна кількість архівних фондів ЦДАГО, які можуть стосуватися партизанського руху в Україні, становить 86 фондів. Кількість справ, пов'язаних з партизанським рухом, – 10 527, а також разом із 3635 поза-судовими справами реабілітованих й періодичних видань і публікацій друкованих органів, установ і організацій усього – понад 14 162 справ.

Архівні джерела з історії партизанського руху не обмежуються, власне, документами партизанських утворень. Про формування найперших партизанських загонів, диверсійних груп і підпільних організацій, а також створення їх по партійній лінії, активу комсомольських молодіжних організацій, органів держбезпеки НКВС – НКДБ, надають відомості архівні фонди: № 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України, 1917–1991), № 62 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України, 1870–1966), № 97 (З'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області, 1943–1944), № 240 (Особовий фонд Д. Коротченка, 1894–1969). Вони є ключовим джерелом з дослідження стану партизанського руху й підпілля в Україні в найперші тижні і місяці Великої Вітчизняної війни. Тут розкривається справжнє становище бойових організацій і груп, матеріально-технічні складнощі, які перед ними виникали, незадовільна підготовка, а також мобілізаційні заходи держави як реакція на раптовий напад Німеччини.

У цих документах міститься інформація про труднощі, які виникали в діяльності перших радянських партизанських загонів на території України: відсутність єдиного, централізованого керівництва та управління, належного забезпечення та постачання, засобів радіозв'язку; некомпетентність та непрофесійність особового складу, який

формував перші загони; відсутність професійної кадрової політики стосовно відбору особового складу; погане озброєння та брак технічного й матеріального забезпечення; відрив та відсутність зв'язку з центральними органами управління держави; погане орієнтування в незнайомій місцевості; відсутність достатньої бойової та диверсійної й розвідувальної підготовки партизанів, явочних та конспіративних квартир і необхідних паролів; паралелізм та неузгодженість дій органів НКВС і партизанських загонів, унаслідок чого вони отримували суперечливі і нездійсненні завдання і накази; використання загонів не за призначенням, а як звичайних армійських підрозділів; відсутність позитивного взаємозв'язку і взаємовпливів з місцевим населенням окупованих територій України; недостатній розвиток розвідувальних і контррозвідувальних заходів партизанів; а також відсутність можливості нормальної легалізації диверсантів у тилу у ворога, а отже, неможливість ефективно виконувати поставлені завдання.

Окремий масив становлять архівні фонди та описи вищих органів державної влади республіканського та загальносоюзного значення (ЦК ВКП(б), Ставки Верховного Головнокомандування – СВГК СРСР, Державного комітету оборони (ДКО) СРСР та інших державних і партійних органів та установ, про становлення радянського партизанського руху на території України загалом, включаючи вплив на нього органів НКВС, політвідділів армій і фронтів, колишніх парторганізацій, а також вищого керівництва ЦК КП(б) У, Раднаркому УРСР.

Партизанські архіви представляють великий комплекс архівних джерел з історії партизанського руху. Вони складаються з фондів управління штабу партизанського руху, партизанських з'єднань та дивізій, бригад, окремих партизанських полків, документів комісій, представництв Компартії в різних регіонах і організаціях, видавництв республіканських та громадсько-політичних організацій, колекцій позасудових справ реабілітованих тощо. Значну кількість становлять документи діячів та командирів партизанського руху, що зберігаються архівних фондах особового походження.

Різноманітні документи фондів використовувалися як джерела при написанні праць з історії війни, однак, як правило, загальний аналіз процесу походження документів, історії формування, документознавчої класифікації архівних комплексів та груп, визначення документальної специфіки, а також питання документальної цілісності цих комплексів залишалися за межами аналізу істориків. Ці питання, разом з тим, впливають на об'єктивність оцінки джерельної та інформаційної значущості документів, розкривають методи їх комплектування та формування.

Опрацювання документальних комплексів, що стосуються партизанського руху, дасть змогу створити модельні методи аналізу таких фондів не лише в регіональному плані, а й для осмислення загальних принципів формування таких фондів як органічної частини системи документальних комплексів з історії війни, по-новому оцінити склад, походження та взаємозв'язок документів.

Основна група архівів з історії партизанського руху на Київщині зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Державному архіві м. Київ, Державному архіві Київської області.

Згідно з інформаційною наповненістю (змісту) фондів можна почерпнути відповідні дані особового характеру – документи не лише про партизанську, державну та громадську діяльність командирів загонів, а й біографічні дані з усього життя особистостей; регіональних показників – інформацію про розвиток і поширення партизанського руху в різних областях; державних установ і представництв Компартії – відомості про партійні комітети при ЦК Компартії України, первинні організації, прокуратури УРСР. З фондів штабів – можна довідатися про діяльність Українського штабу партизанського руху (УШПР).

Перспективним напрямом дослідження є архівознавчий аспект: визначити місце цих архівів у системі регіональних фондів; провести архівознавчу реконструкцію наявних фондів з історії партизанського руху, розглянути питання історії комплектування, опрацювання та використання документів фондів з урахуванням часу та обставин створення фондів та їх складу; провести аналіз комплексів документів та зробити документознавчу класифікацію фондів, груп документів та окремих документів; оцінити джерельну значущість комплексів та груп документів з огляду на історію походження та формування фондів відповідно до інформаційної значущості та запропонувати шляхи вдосконалення системи науково-довідкового апарату до фондів.

Значущість цієї теми полягає в наявності в різних архівних установах України документів, які після себе залишили різні партизанські формування (загони, з'єднання, бригади), і в дослідженні історії формування, структури та складу документів. Вони складаються з фондів Управління штабу партизанського руху, партизанських з'єднань та дивізій, бригад, окремих партизанських полків, документів комісій, представництв Компартії в різних регіонах і організаціях, видавництв республіканських та громадсько-політичних організацій, колекцій позасудових справ реабілітованих тощо.

Отже, у ЦДАГО архівні фонди партизанського руху можна класифікувати за багатьма видами ознак або характеристик. Зокрема, за регіональними (обласні партизанські загони, з'єднання і формування, бригади), особові фонди (відомих керівників і командирів партизанських загонів і груп), іменні показники (найменування загонів іменами відомих, як вітчизняних так і закордонних, державних, громадсько-політичних, культурних та революційних діячів), а також поділом на види загонів (фонди партизанських загонів, з'єднань партизанських загонів, бригад, дивізій, загонів особливого призначення, полків, представництв Компартії, видавництва республіканських й громадсько-політичних організацій).

Окремий масив становлять фонди вищих органів державної влади республіканського та загальносоюзного значення, партійні архіви.

Значна кількість архівних фондів у ЦДАГО, присвячених партизанському руху, потребує архівознавчого аналізу з метою виявлення наявних фондів з історії партизанського руху, визначення їхнього місця в системі регіональних фондів; з'ясування історії комплектування, опрацювання та використання документів фондів з урахуванням часу та обставин створення фондів та їх складу; встановлення комплексів документів та проведення класифікації фондів та груп документів за змістом.

Список використаної літератури

1. Партизанський рух в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Документи і матеріали. – М., 1999.
2. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: у 3 т. – Т. 1. – К., 1967. – 544 с. ; Т. 2. – К., 1968. – 520 с.; Т. 3. – К., 1969. – 455 с.
3. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 2. – К., 1977.
4. Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 рр. – Т. 6. – М., 1965.
5. Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Документи і матеріали: у 3 т. – Т. 1, Т. 3. – К., 1980.
6. *Чайковський А. С.* Невідома війна. Документи / А. С. Чайковський. – К., 1994. – 255 с.
7. *Кучер В.* Радянські партизани / В. Кучер // Політична історія України ХХ ст. – Т. 6. – К., 2003.
8. Пам'яті загиблих. Велика Вітчизняна війна. 1941–1945 рр. – М., 1995.
9. Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945 рр. – К., 2000. – 944 с.

10. *Курас І. Ф.* Штаб нескорених / І. Ф. Курас, А. В. Кентій (УШПР в роки війни). – К., 1988.
11. Органи Державної безпеки у Великій Вітчизняній війні : зб. документів. – Т. 2. – Книга 2. Початок. – М., 2000.
12. *Кентій А. В.* Україна партизанська / А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – К., 2005. – 319 с.
13. *Старінов І.* Записки диверсанта / І. Старінов. – М., 1997.
14. *Старінов І.* Міни уповільненої дії: роздуми партизана-диверсанта. Книга друга / І. Старінов. – М., 1999. – 288 с.